

«Привіт» від Пасіадаса (про упаковку античної доби)

Г.О. Маценко, к.і.н., м. Львів

Якби давньогрецький філософ Діоген забажав завітати до якогось з античних міст Північного Причорномор'я, він би не мав проблем із житлом. За легендою, на батьківщині він мешкав у бочці, тобто в піфосі – глиняному глеку з широким горлом (рис. 1), а подібний виріб йому могли б запропонувати й місцеві гончарі. Втім, на відміну від Діогена, який зневажливо ставився до побуту і вважав будинок зайвою розкішшю, мешканці наших Ольвії та Херсонеса не стали «лізти в пляшку», тобто в глечик, а розвинули виробництво різноманітних керамічних виробів ледь чи не в промислових масштабах.

Спогади про майбутнє?

Серед керамічних посудин давнього часу найбільшого поширення набули амфори, що було пов'язано з розвитком торговельних зв'язків та потребою в надійній упаковці для транспортування й зберігання вина, оливкової олії, зерна, солоні риби, прянощів, фарб, шерсті та інших продуктів (рис. 2). До речі, під час транспортування вина осад накопичувався у вузькій нижній частині амфор і не збівтувався, коли вино переливали. Характерними їх особливостями були наявність двох ручок по обох боках горла та шийки, а також великий тулуб, що звужувався до низу

Рис. 2. Грецькі амфори в археологічній колекції Керченського історико-археологічного музею

Рис. 1. Піфос Діогена

й закінчувався загостреним дном. Зазвичай таку посудину закупорювали керамічним корком і заливали смолою. Гостродонну амфору встромляли в пісок або ставили на спеціальну підставку з гніздом. Зчеплені одна з одною, вони могли транспортуватися вітрильниками навіть під час шторму й витримувати навантаження людей, що по них ходили. Такі посудини були знайдені під час археологічних розкопок давньогрецьких міст в Одеській, Миколаївській областях та АР Крим (рис. 3).

Однією з прибуткових галузей заготівлі та переробки риби було виробництво рибних соусів, а їх експорт був притаманний усій зовнішній торгівлі Північного Причорномор'я. Соуси зберігали і транспортували в амфорах менших розмірів, ніж зазвичай. Найчастіше це був тузлук [1].

До речі, амфори оспівані і в класичній літературі. Так, у вірші Лесі Українки «Іфігенія в Тавриді» із циклу «Кримські відгуки» описується свято на честь богині Артеміді, де є такі рядки: «З храму виходить хор дівчат тавридських у білих одежах і в зелених вінках. Дівчата несуть... амфори з вином та олією, чарки і фіали».

Ще одним типом місцевої упаковки античної доби були піфоси – глиняні глеки яйцеподібної або кулястої форми, зазвичай із широким горлом, які накривали цегляною чи

Рис. 3. Боспорські амфори III ст. н. е., знайдені на городищі Ілурат поблизу Керчі

кам'яною кришкою (рис. 4). Завдяки міцності, довговічності та теплоізоляційним властивостям, вони набули поширення у всьому Середземномор'ї та, залежно від призначення, мали різні розміри й форми: найбільші з них були у два метри заввишки. Піфоси для транспортування мали плоске дно, дві, чотири або навіть шість ручок для кріплення на кораблях та пересування. Стационарні піфоси для зберігання вина, олії чи збіжжя мали конічне дно, бо закопувалися в землю.

Останнім часом на унікальні фізико-хімічні властивості кераміки звернули увагу винороби, які в певних випадках невдовзі планують повернутися від своїх дубових і сталевих бочок до амфоро- та піфосоподібних глиняних резервуарів. Адже глина й нині залишається найбільш відповідним матеріалом для збереження вина: вона захищає напій від світла, утримує потрібну температуру й не порушує структуру аромату.

Мода – рушій прогресу

Уважно придивившись до амфор і піфосів, можна помітити, що амфора вишуканістю форм нагадує жіночий силует, натомість піфосу притаманні «чоловічі» риси: солідність, огрядність. Тож, долучивши фантазію, можна припустити, що поруч із цією парою рано чи пізно мали з'явитися... малюки. І вони дійсно «народилися»: це були флакони. Ці мініатюрні керамічні посудини дуже стали до вподоби античним парфумерам, які використовували їх для збереження ароматичних речовин і рідин.

Флакони були різних «модифікацій». Це, зокрема, алабастрон – грушоподібна або витягнута посудина з випаленої глини циліндричної форми з округлим денцем, що могла стояти вертикально. Алабастри використовували переважно жінки. Чоловіки, насамперед атлети, для догляду за тілом використовували арибали (рис. 5). Таку назву мала посудина невеликого розміру округлої форми з вузьким втягнутим горлечком, що розширювалося біля плоского вінчика. Арибал мав широку, у формі

Рис. 4. Піфос, знайдений у Херсонесі. Ермітаж

стрічки ручку, а назва його походила від шкіряного мішечка, у якому флакон зберігали й носили на ремінці на зап'ясті. У науковій літературі є згадка про те, що перед спортивними вправами або змаганнями учасники, які виступали майже або зовсім оголеними, намащували тіло оливковою олією, яку потім зчищали разом із потом і пилом особливим металевим скребком – стригалем. Тому обов'язковою приналежністю атлета були стригаль і невеликі глиняні флакони для олії та парфумів, які дуже часто зустрічаються в грецьких похованнях міст Північного Причорномор'я [2]. У цьому випадку йдеться, мабуть, саме про арибали. До речі, більшість арибалів, що збереглися, зроблені з глини,

однак подекуди зустрічаються також із бронзи та фаянсу. Назву амфориск мала керамічна посудина у вигляді мініатюрної амфори. Під час розкопок поселення Тасунове біля Керчі була знайдена подібна амфорка з боспорської червоної глини, датована I–III ст. до н. е. [3]. Ця посудина ємністю 0,88 л з вузьким горлом, подовженим корпусом, плоским дном і ручками, на думку фахівців, є звичайним амфориском (рис. 6).

Рис. 5. Арибал

На «світанку» нашої ери поряд із глиняним посудом та посудинами для косметики широкого поширення набувають скляні вироби, зокрема, флакони – невеликі прості посудинки конічної форми з дуже високим горлечком, виготовлені з напівпрозорого зеленкуватого скла [2].

Спочатку до скла ставилися як до розкоші, але у I ст. н. е. були належно оцінені його властивості як матеріалу, нейтрального щодо будь-якого вмісту. У скляних флаконах чудово зберігався аромат, що про нього згодом філігранно напише Шекспір: «летючий бранець, замкнений у склі». Наразі ж флакони туалетного призначення набули такої популярності, насамперед серед місцевих модниць, що їх виготовляли тисячами, сприяючи розвитку парфумерної промисловості. Попит диктував появу все нових пропозицій. З'явилися туалетні посудини нових форм – унгвертарії та фіоли. У перших зберігали, а в других транспортували ароматичні рідини. Білила, рум'яна та іншу косметику зберігали в піксідах із кольорового або прозорого скла. В арибали наливали запашні протирання, якими змашували тіло після бані й водних процедур. Парфумерні флакончики прикрашали рельєфними орнаментами або робили фігурними, їх часто-густо носили на шнурку.

З родоvodu етикетки

Звичайні амфори та піфоси, призначені насамперед для господарських цілей, не прикрашали орнаментом або розписом. Для них більш характерними були графіті – написи ділового, торговельного характеру. Це були окремі літери або аббревіації.

Щодо окремих літер, то на амфорах із Херсонеса багато разів зустрічається велика літера Е, що розшифровується як ΕΛΑΙΟΝ – оливкова олія, яку ввозили до Криму з Південного Причорномор'я. Це знайшло нове підтвердження під час розкопок господарського складу на городищі Панське (кін. IV – поч. III ст. до н. е.), де було знайдено кілька амфор з вирізьбленою або нанесеною червоною фарбою літерою Е й натіками олії на стінках посудин [4]. На інших амфорах нанесено велику літеру Γ, що, ймовірно, є скороченим до однієї літери словом ΓΛΥΚΥΣ (солодке вино). Прокреслена літера Κ, мабуть, також свідчить про вміст амфор: ΚΡΙΘΗ, ΚΡΙΘΗΝΟΣ, ΟΙΝΟΣ, ΚΙΡΡΟΣ (ячмінь, пиво або біле вино) [4].

На багатьох керамічних посудинах із території Боспору Кімерійського вміщено аббревіації – стислі позначки перших літер продуктів або товарів, що їх транспортували. Назви товарів наносили у верхній частині амфори, найчастіше на переході від горла до пле-

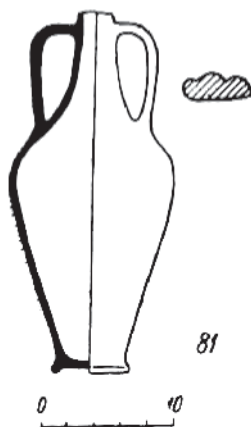

Рис. 6. Амфориск

чиків [5], тобто вони є праматір'ю сучасної кольєретки на звичайних пляшках.

До тих аббревіацій, котрі трапляються найчастіше, належать ΑΛ та ΑΛΦ. Імовірно, їх можна визначити як αλφίτα – «ячмінь», що належав до основних місцевих сільськогосподарських культур [5]. На амфорі пізньоантичного часу з рибозасолювальної цистерни в Херонсі можна прочитати скорочення ΑΝ. Можливо, тут ідеться про назву продукту αντακαίος – «антакей», тобто риба з родини осетрових [5]. Досить поширена аббревіація ΤΑ, ΤΑΡ, що, безсумнівно, теж має «риб'яче» походження (ταρίχος – «в'ялена солоня риба»). Ще Гесіод, як засвідчує повідомлення Афінея, називав Боспор багатим на в'ялену рибу [5].

Абревіації ΜΥ, ΜΡΥ, імовірно, означають μύρινος, «солодке вино», присмачене ароматичними складниками, ΤΥΡ можна розуміти як τυρ (ος), «сир» чи «творог». ΑΛΟ може означати αλοίφη, тобто «жир, сало».

На вузькогорлих амфорах I ст. до н. е. – I ст. н. е. з Пантікапея зустрічаються аббревіації ΚΕ (рис. 7). Серед товарів, що могли би бути поширені на Боспорі, подібний початок у назві мають κεχρος – «просо», κεχροί – «риб'яча ікра» та κεφαλος – «кефаль». Абревіація ΚΡ прокреслена на хінській амфорі V ст. до н. е. з Гермонаси (рис. 7). У словниках із подібним початком можна знайти назви декількох пов'язаних між собою товарів: κριθή – «ячмінь» та κριθίνοσ «ячмінне пиво» [5].

Оскільки товари мали різну якість, могли мати чи не мати домішки, то вони також спеціально позначалися. Наприклад, одиночну аббревіацію ΚΑ, ймовірно, слід доповнити як ΚΑΘΑΡΟΣ, тобто чистий, очищений продукт [5].

Що в імені тобі мосму?

Якщо припустити, що чарівна русявка, зображена на рис. 1, завітала до Діогена за автографом, то можна поміркувати, який вигляд мав би такий пам'ятний напис у ті прадавні часи. Адже власноручні графіті ставили на своїх виробих і гончарі. Однак майстри займалися масовим виготовленням

продукції, тож вигадали... факсиміле – підпис, зроблений у вигляді штампа, клейма. Ці маленькі помічники бізнесу були свого роду торговими марками власників майстерень [6].

Отже, клейма на амфорах, що мали вигляд невеликого квадрата або прямокутника, можна розподілити на три типи: у вигляді монограм, початкових літер та з повними іменами майстрів, зображених у прямому або зворотному порядку. Деякі монограми можна, з певною мірою імовірності, розшифрувати: ΑΘΑΝΑΙΟΣ, ΑΘΑΝΟΔΩΡΟΣ (Асанеос, Асанодорос); ΑΠΟΛΛΑΣ, ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ, ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ

Рис. 7. Аббревіації ΚΕ та ΚΡ

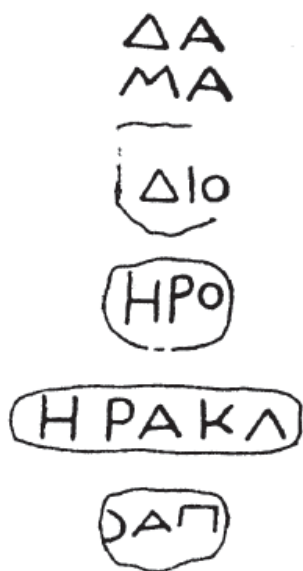

Рис. 8. Клейма у вигляді початкових літер імен майстрів

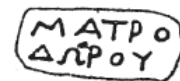
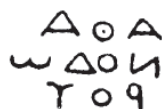
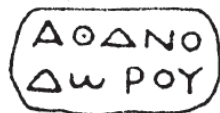

Рис. 9. Імена майстрів на амфорах

(Аполлас, Аполлоторос або Аполлоніос); ΔΑΜΑΤΡΙΟΣ (Даматріос); ΗΡΟΚΑΣ, ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ (Ірокас, Іракліос) [7]. Низка клейм у вигляді початкових літер містить варіанти ймовірних імен майстрів: ΔΑΜΑΤΡΙΟΣ (Даматріос); ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ (Діонісіос); ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ (Іракліос); ΠΑΣΙΩΝΟΣ, ΠΑΣΙΑΔΑΣ (Пасіонос, Пасіадас) (рис. 8) [7]. Нарешті, чимало клейм містять повні імена майстрів (рис. 9) [7]. Одне з них можна також побачити біля горла амфори III ст. н. е., знайденої на городищі Ілурат поблизу Керчі. На поверхні, вкритій червоною фарбою, вміщено дворядкове клеймо: ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΥ (Каллістрату).

Отже, можна стверджувати, що всі ці клейма майстри елліністичного Херсонеса накладали для ознайомлення споживачів зі своєю продукцією. Натомість своєрідним прообразом сучасного знаку якості, затвердженого від імені міської влади, було клеймо спеціально призначеного службовця. У Херсонесі на одній з ручок амфор для зберігання продукції ставили клеймо, в якому називали ім'я та посаду астинома — виборного чиновника, який, зокрема, контролював правильність ваги [2].

Важко піддаються розшифруванню цифрові позначення на амфорах та піфосах, але вони, безперечно, стосувалися ваги, об'єму та вартості вміщених у них товарів. Сюди можна зарахувати літеру Ψ, яку використовували для позначення цифри 50 [4]. Таким чином, хоча амфори відрізнялися одна від одної за розміром, їм була властива певна стандартизація. Виміри понад 70 цілих гераклійських амфор, зроблені в Ольвійському заповіднику та Ермітажі, дають змогу дійти висновку, що ці посудини мають певні об'єми від 4 до 11,3 л, тобто об'єми усіх амфор є кратними певній одиниці. При цьому необхідно зазначити, що, по-перше, в різних містах використовували різні системи мір, по-друге, в одному окремо взятому місті протягом тривалого часу одиниці мір могли змінюватися, і по-третє, об-

сяги амфор одного розміру в кожній групі не могли бути абсолютно ідентичними, оскільки це залежало від товщини їх стінок. До того ж не всі амфори мали магістратські клейма. Як же тоді уніфікували упаковку? Імовірно, амфори виготовляли партіями на замовлення конкретних покупців, тому вистачало позначки на одній посудині із цілої партії.

Отже, наші давні предки з Північного Причорномор'я, надивившись на таке обмежене житло Діогена, вирішили використати вишукані та привабливі за формою, виготовлені за власною технологією з місцевого матеріалу глиняні посудини з більшою користю для власного побуту, щоб ми, їх нащадки, не тільки були в захваті від їх розробок, але й із часом деякі з них могли застосовувати в домашньому господарстві.

Література

1. Семенов-Зусер С. Рыбный рынок в Херсонесе // Вестник древней истории. 1947. № 2. С. 237–246.
2. Шелов Д.Б. Античный мир в Северном Причерноморье. М., 1956. 195 с.
3. Зеест И.Б. Керамическая тара Боспора // Материалы и исследования по археологии СССР. Вып. 83. 1960. С. 115.
4. Соломоник Э.И. Граффити с хоры Херсонеса. Киев, 1984. 141 с.
5. Ємець І.А. Значення деяких абрєвіацій на античних амфорах з території Боспору Кімерійського // Археологія. 2004. № 1. С. 43–59.
6. Брашинский И.Б. Керамические клейма Гераклеи Понтийской // Нумизматика и эпиграфика. Т. V. М., 1965. С. 10–30.
7. Ахмеров Р.Б. О клеймах керамических мастеров эллинистического Херсонеса // Вестник древней истории. 1951. № 3. С. 78–80.